

Алдашов М.К.

БААРЛАШУУ МАДАНИЯТЫ

Алдашов М.К.

КУЛЬТУРА ОБЩЕНИЯ

M.K. Aldashov

CULTURE OF COMMUNICATION

УДК:341.89/377

В данной статье рассмотрена важность культуры общения в любой профессии. Также рассматриваются некоторые правила общения.

The ways of conversation culture in any profession are considered in this article. And some rules of conversation are also included in this paper.

Макаланын максаты – ишкер адамдардын кесиптик даярдыгын жогорулатууга жардамдашуу, маектешүү адебин, баарлашуу маданиятын калыптандырууга көмөк берүү, күндөлүк тиричилик, маданий-рухий, коомдук-экономикалык турмушубузда кеп маданиятынын маанисин белгилөө.

Учурда элдин көпчүлүгү күндөн-күнгө экономикалык ишмердүүлүккө аралашууда. Алар өздөрүнүн чыгармачылык жөндөмүн жана ишкер сапаттарын өнүктүрүүгө кызыкдар. Практика көрсөтүп жаткандай, ишмердүүлүктө ийгиликке жетишүү ишкер баарлашууну талап кылат. Тилекке каршы, көпчүлүгүбүздүн оозеки кеп маданиятыбыз төмөн, бул өз кезегинде ишкер потенциалды төмөндөтөт жана өзүндүн жөндөмдүүлүгүндү максималдуу далилдөөгө жолго болот. Азырынча мындай кеп адебин жогорулатууга көмөк берүүчү адабияттар жок, ага биз өтө муктажбыз. Макаланын максаты – кандайдыр бир деңгээлде биздин ишкер адамдардын кесиптик даярдыгын жогорулатууга жардамдашуу, маектешүү адебин, баарлашуу маданиятын калыптандырууга көмөк берүү.

Антуан де Сент – Экзюпери: «Дүйнөдө бир гана чыныгы баалуулук бар, бул – адамдардын байланышы» – дейт. Адам өзүнүн табияты боюнча социалдык нерсе болгондуктан, башка адамдар менен байланышмайынча, жашай албайт: ал кеңешет, сезимдерин, ойлорун бөлүшөт, аяйт, түшүнөт ж.б. Башка адамдар менен байланышуу каналы – баарлашуу, маектешүү. Баарлашууда адамдын жеке керектөөлөрүн канааттандыруучу ненизги ык – кеп. Ошол үчүн аны кептик баарлашуу деп аташат. (Бул башка белгилердин жардамы менен баарлашуудан айырмаланат: дүлөй, дудуктардын мимикалык тилинен, Морзенин телеграфтык азбукасынан, флоттогу желектин семафордон, математикалык, химиялык ж.б. формула, символдордон).

Кеп ишмердиги адамдын эмгектик, коомдук, таануучулук ж. б. ишмердүүлүктөрүнө органикалык түрдө кошулат. Баарлашуу көптөгөн, бир нече, 2 адамдын ортосунда ишке ашат, алардын ар бири

активдүүлүктүн алып жүрүүчүсү болот. Баарлашуу эки жактуу. Адамдын социалдык активдүүлүгүнүн баары сыяктуу эле кептик баарлашуу – аң-сезимдүү жана максаттуу. Кептик баарлашуунун жаралуу формасы болуп баарлашуучулардын жүрүм-туруму эсептелет, а мазмуну – алардын кептик ишмердиги. Кептик ишмердүүлүктүн ыктарынын калыптануу деңгээлин, тилди өздөштүрүүнүн деңгээлин баалоо адамдын жалпы маданиятынын көрсөткүч критерийи болуп кызмат кылат. (Чет тилди гана эмес, өз эне тилин да).

Адамдын бедели анын сөзүнөн билинет. Жусуп Баласагын «Тил – көпүрө, илим менен билимге, тил адамга кубаныч берет өмүрдө» дегендей, күндөлүк тиричилик, маданий-рухий, коомдук-экономикалык турмушубузда «Өнөр алды – кызыл тил» деп бекеринен өзгөчө баа берилип келген эмес.

Кеп маданияты – жалпы маданияттуулуктун негизги белгиси. Маектешүү зор чеберчиликке ээ өнөр. Маектешүүдөн адамдын ким экендигин, дараметин, деңгээлин, даражасын, беделин, барк-баасын байкайсың. Маектешүү учурунда эстеп, үргүлөп же башкаларга сөз бербей, бирөөнүн сөзүн бөлүп, кайра-кайра билерманданып сүйлөгөндөрдү элестетет. Сенде кандай сезим калды? Ирээңжүү гана. Кыска, бирок маанилүү сүйлөй билген кандай сонун! «Жүрөктөн чыгып айтылган сөз дилиңе барып уюйт, ооз учунан чыккан сөз кулактан ары өтпөйт» дешет. Маектешүү учурунда ар бир эле ыктуу, ыкыз айтылган сөздөргө каткырып күлө берүү уят. Маектештеринди лакап аты менен чакырбай, жаныңдагылар менен бирөөлөрдү сөөмөйүн менен көрсөтүп шыбырашпай, күңкүлдөп сүйлөбөй, жайдары мамиле менен ширин сүйлөгөнүң оң.

Инсандын эң калы, эң сулуу жана эң негизги асылдык чеги – уяты менен адеби болуп саналат.

Өзүнүн илимине, мартабалуу мансабына эрээркеп, кекирейип калуу – түркөйлүктүн бир белгиси. Улуу адамдар майда иштерде да өзүнүн улуулугун көрсөтүп турат. Улуулуктун эң негизги бедели, ата-теги жана кесиби менен эмес, арийне акылы жана адеби менен өлчөнөт. Маданияттуулук – бул адам менен коомдун ортосундагы өз ара мамилелердин бүтүндөй жыйындысы. Адептүүлүк негизи өзү ар дайым жана бардык жерде, алды менен үйдөгү жагдайда көрүнөт.

Мисалы: Үй-бүлөсүнө кайрымдуу эркек жамааттын эң сонун мүчөсү катары саналат. Белгилүү аалым Саид Али Хадаманий: «Калайыкка

сүйкүмдүү жана кадырлуу болууну кааласак, адептүү болулу, түз сүйлөйлү, туура иштейли. Кербез, текебер, жалганчы болбойлу» - дейт. Ал эми Хусейин чечен Хошидий: «Сулуу, көркөм кулк мүнөзү эгедер болуп, маектешүү адебине мээр төшөгөн адам бардык жандын мээр – махабатын өзүнө багындырып алат жана кай жерге барса, ызат-урматта болот», - дептир.

Инсанга абийир менен беделди багыштоочу нерсе – тарбия. Кароосуз калган жерде эгин-тегин өспөгөн сыяктуу эле тарбиясыз адам дагы абийир менен беделден кол жууп калат. Эл сүймөнчүлүгүнө ээ болууну кааласак, дайыма куш мамиледе болулу. Жайдары мамиледе болулу. Бул мыкты сапат бакты-таалайдын түгөнбөс казынаы экенин унутпайлы.

Шайык Саади: «Акылман, даанышман адамдардын сөздөрү түркөйлөр менен наадандарга таасир этпесе, таң калбай эле койгула. Дегеним, кернейдин үнү ар дайым комуздун мукам үнүн басып кетет. Жыпар гүлдү жыты сасыган сарымсактын жытына туруштук бере албаган сыяктуу», - дейт.

Акылман аалымдар жана билимдүүлөр менен маектешүү, ата-эненин жана чыныгы достордун кеңеши менен иш алып баруу, ошондой эле адепсиз жана тарбиясыз адамдардан алыстоо таза адамдын максат-муратынын ачкычы болуп саналат. Жарык маанайлуулук, ширин сөздүүлүк, кичи пейилдик инсандын жалпы калайык алдында беделин арттырат, сыймыкка жеткирет.

Т.Сыдыбеков: «Маданияттын жана маданиятуулуктун башкы касиеттеринин бири – адеп, ошол адеп башы тил экендигине элибиз чоң маани берген», - деп белгилейт.

Адамдар бири-бирине муктаж. Алар өз ара бири-бири менен мамиле түзүшпөсө, жасаган иштери да бүтө койбойт, адамдарга аралашпастан, жалгыздыкты сүйүү, жамааттан качуу акылга ылайыктуу иш эмес. Адептүүлүк – акылдын тышкы сүрөтү. «Жарабаган, ыплас адамдар менен маектешүү жыланды асыраганга окшош. Жыланды канча асырасаң дагы, анын заары кемибейт, тскерисинче көбөйөт. Даанышмандар менен маектешүү аттарчинин дүкөнүнө окшош, ал дайыма адам дилине жыпар жытын тартуулайт».

Адеп-акыл менен биймандын чырагы. Оратор, аудитория жана алардын ортосундагы информация – теория менен практиканын байланышы. Эгер сөзүңдө коммуникативдик триада туура орун алса, анда сөзүңдүн алгылыктуу болгону ошол. Коммуникативдик триада: Ло+Ри+Эт (Логика+Риторика+Этик). Цицерон маектешүүдө сөзүң «риторикалык даракты» элестетүүсүн белгилейт. Дарактын тамыры – оратордун аудиторияга келишинин себеби.

1. Сөңгөк – сөзүңдүн негизги проблемасы, темасы.

2. Негизги бутактар – лекциянын планындагы негизги суроолор.

3. Жаш бутактар – көмөкчү, кошумча суроолор.

4. Жалбырактар – оратордун сөзүнүн «кийими».

5. Гүлдөр – кепти көркөмдөөчү жасалгалары же лекиф.

Лекиф – байыркы доордо колдонулган, аялдар роза майын сакташчу назик флакон. Муну менен чечен Марк Туллий Цицерон: «Сүйлөгөн сөзүң эле максимум пайда жана эстетикалык рахат тартуулагыдай болсун» - дейт. Сөз дарагы окшош, ашыкча өмүргө зыян келтирет. Эл ичинде:

«Бир ооз сөз жүрөк жаралайт,

Бир ооз сөз абийир каралайт,

Билинбей туруп адамга,

Бир ооз сөз оору дарылайт», – деп айтылат.

Наадан адам өзүнүн урук-тууганына, илимдүү адам тек гана өзүнүн илими менен адебине таянат. Бирок, «Эч качан аалым болбойт эшек деген, таңактап китеп жүктөп жүргөн менен», – дешет. Платон: «Илимпоз, даанышман адамдар ачык жүздүү, жумшак сөздүү, кичипейил болот. Бирди-жарым адамдан өзү тууралуу болбогур сөз эшитсе, капа болбойт. Мактоого, алкоого өрөпкүп, өзүн өйдө тутпай, бир сырдуу болот» - дейт. Сократка:

– «Палан киши сен тууралуу көптөгөн ылайыксыз сөздөрдү айтып жүрөт, эмне көңүл бурбайсың?» - дешсе:

– «Эми эмне дешим керек? Чындыгында, ал бечара ар ким тууралуу ылайыксыз жана жарамсыз сөздөрдү таратуу кеселине кабылган. Ошол үчүн аны кечире билем», – деген.

Кичипейил жана адептүү адам калайыктын сүймөнчүлүгүн өзүнө бой сундурут. Адепсиздик – улуу бир селдин агымы, ал залкарлыктан салмактуу сарайын дагы каптап кетет. Акыл менен уят-дос, ажырагыс дос. Бири жоголсо, экинчисин таап болбойт. Акылмандык кулк-мүнөзү, адеп-ахлагы дагы өз кесибине байланыштуу болушу зарыл, ошондой эле өз калкынын салты жана өз калкында болгон үрп-адаттарды катуу тутуусу абзел.

Инсандын улуулугу өз напсисин башкаруу, тарбиялай билүү күчүнө эгедер болуудан даана билинет.

Аристотелден: «Адам менен кандай мамиле кылуубуз керек?» деп сурашса, «Адамдардын өзүнө кандай мамиле жасоосун кааласаң, өзүң дагы аларга дал ошондой мамиле жасай билгин» деп жооп берген. «Наадан менен тартышып отурган адам урмат күтпөй эле койсун. Бирди жарым наадан сүйлөп, аалымды сүкүт салдырса, таңкалбай эле кой. Адатта таш каухарды талкалай аларын эсиңе тут» (Саади).

Кол алдындагыларга тоготпогондук менен мамиле жасаган кээ бир жетекчилер жөнүндө газетага мындай макала басылган: «Биз өз башчыларыбызга «сиз» деп, аларды аты атасынын аты менен айтып чакырабыз, бирок алардан «рахмат», «сизден суранам» деген жакшы сөздөрдү

угуш жок. Анын ордуна «сени иштен алам», «кууп чыгам», «кызматтан бошотом», деген сөздөрдү айтуудан аянышпайт». Дагы бирөөлөр жетекчисинин «иш билгилиги, башкаруу маданияты, оройлонуусу, иштей билиши» жагаарын белгилеген. Оройлук жан кейитет. Абдан жан кейитет, адам ызасын ойлоп, көңүлү алагды болот, мүнөздөрдүн сыйышпастыгы туулат, мунун баары эмгекке жөндөмдүүлүктү ылдыйлатат. Оройлук – эмгек өндүрүмдүүлүгүнүн келишпес душманы. Японияда бул туурасында күлкү келтирерлик иш-чараларды ойлоп табышкан. Кээ бир ишканаларда административдик башкаруучулардын куурчак-эгиздерин жасашкан. Ыза көргөн жумушчулар «куурчак жетекчини» моокуму кангыча сабашкан.

Чынында, сөздөрдүн зардабы тоодой, укмаксан болуп коюшубуз жарабайт. Ар дайым байсалдуу болуп, бүйрү кызуулукту, колдон суурулмалуулукту, чычалакейликти көрсөтпөө керек. Иште ар кандай чиеленишкен, жада калса жаңжалдуу жагдайлар болуп калат, кызуу кандуулук – кесепеттүү сапат. Мындай өзүнөн өңгөнү жан санабаган, кыял-жоругун ооздукташты каалабаган эмени тарбиялаш керек. Үйдөгү өйдө төмөн болушулар, иштеги кесепеттүү окуялар, чарчап чаалыккандык көңүлгө терс таасир берери бышык. Бирок, маданияттуу адам «үйдө кылганын тойдо кылбайт», болбосо одонолугунан өзү запкы чегип калуусу мүмкүн. (Юмористердин «Бумеранг» деген аңгемесин мисал катары көрсөтсөк, эң орундуу болот.)

Жылуу мамиле жарп жазаары баарына маалым. Барган кишибиз босогону аттаары менен элпек тура калып, учурашып, сөзүбүздү ынтаа коюп укса, иш чечилген сон, эшикке чейин жандап барып узатып койсо, жүрөгүн элжиреп, демиңе-дем кошулуп калат эмеспи. Кээде мындай болбой, беймаза болуп, кечке күткөн адамың кечиккени үчүн бир ооз кечирим сурап да койбой, кабагын карыш түйүп, тик тургузган бойдон куйкасы курушуп угуп, сөз бүткөнүн жымсалдабай эле туюнтуп койчулары да кездешет эмеспи.

Эгер башкаруучу өзү эч качан айтканын эки кылбаса, эл менен чечилип жаткан маселелер менен кабарлашып, демилге жасаганды демитпей, жаңылып - жазгандын көңүлүн оорутпай, сылык теске сала билсе, ортодо жагымдуу мамилелер түзүлүп, эл аны дайыма колдоп, ишине дайыма тээк болуп берет. Сын пикир ишке өбөлгө эмеспи, төмөндөн айтылган сынга жетекчи чычалабай, сын айтканды «кысмакка» албай, сыпаа, кишилик болгону дурус. Жетекчинин кол алдындагылар менен маектешүүсүндө сезгичтик, гумандуу мамиле, адамдарга чын жүрөктөн жакшылык каалоо сезими басымдуулук кылганы абзел.

Кыскасы, качан, каерде жүрбө, ким болбо, өзүңө сый мамилени талап кылып жатып, өзүң элге ошондой жооп кыла алдыңбы ойлон.

Ар ким эле чукугандай сөз тапкан чечен, көптү билген көсөм эмес. Маектешүү учурунда акыл менен

парасаттын этегинен эле бек кармасак, эл ичинде абройлуу, этибарлуу болорубуз бышык. Адам ичиндегисин бөлүшпөсө «жарылып» кетээр беле, анда адам болуудан калмак. Маек – адам баласынын эң зарыл вазийпасы. Маектешүү учурунда ким сөзгө конок берип, кунт коюп уга билсе, маектешүүнү баалай билип, айрыкча сонун сөз, куйкум кептерди орду-орду менен айта билсе, ал ошол маектешүүнүн падышасы болмокчу. Акылман болууну каалаган адам өз адеп-ахлагы, кулк-мүнөзү менен айтылган шарттарга жооп бере алса, акылмандардын билимин үйрөнүүгө жана башкаларга үйрөтүүгө киришүүсү мүмкүн. Бул шарт өзгөчө бизге, мугалимдерге тиешелүү негизги сапат.

Улуулар кичүүлөргө акыл-кеңешин айтууга милдеттүү. Жакшы кеп – жанга жагымдуу. Мындан тогуз жүз жыл мурда китеп бетине жазылган байыркы макал бар: «Адеп башы - тил» - дейт, Ал-Махмуд Кашгаринин «Түрк сөздөрүнүн жыйнагы» деген китебинде, алар «Улуу сөз» делинип, адамдарга акыл кошкон кенч, мурас болуп калды. Улуу сөз аркылуу кыргыз урпактары рухий дүйнөлөрүн азыктандырып, байытып, улуулары кичүүлөрүнө, билгендери билбегендерине жол көрсөтүп келе жатат.

«Улуудан уялуу, кичүүдөн ийменүү» деген жакшынакай салтты улантуу зарыл. «Улуудан уялуу» деген алардын алдында баш көтөрбөй, жер карап калуу деген сөз эмес. Адеп сактоо, аларды сыйлоо, жакшы иштеринен таалим алуу дегендик. Кичүүдөн ийменүүчүлүк болсо, улуулардын токтоо, адептүү, салттуу болушун түшүндүрөт. Тамырсыз дарак көктөбөгөндөй, элдик мурастар, жакшы салттар, жөрөлгөлөр эч убакта жаман адаттарга, орой бей адептүүлүккө жол берген эмес. Эсируүдөн, тилдешүүдөн келип чыккан ыплас жоосундар жугуштуу ооруудай коркунучтуу нерсе, өзүн таза алып жүрбөгөн адам жугуштуу дартты жугузуп алгандай эле, жакшы адепти билбеген жеңил мүнөздүүлөр бейадептүүлүккө кандай берилгенин сезбей калат.

Мен адамдарга жагуунун алты ыгын сунуш кылгым келет, себеби бул ыктар маектешүүнүн жагымдуу тондо аякташына мүмкүнчүлүк түзөөрүнө ишенем:

1. Адамдарга жана алардын көйгөйлөрүнө чын дилден кызыгаарыңызды билдириңиз.
2. Жылмайыңыз. Адамдарга жылмайган кишиге кезигүү өтө жагымдуу, алар жөнүндө жаман ойлогондор сейрек гана. Жылмайып учурашкан кишиге эч ким жаман сөз айтууга даабайт.
3. Эгер маектешиңиздин атын эстеп калсаңыз, оңой ымалалаша аласыз.
4. Сүйлөп жаткан кишиге өтө көңүл буруңуз, бул – өзгөчө маанилүү фактор. Жүз бага маектешиңиз. Көңүл буруучулук эч нерсе маектешиңизди багынта албайт.
5. Шеригиңизди кызыктырган нерсе жөнүндө маектешкениңиз оң.

6. Башкалардын жөндөмүн, артыкчылыктарын, аракетин, демилгесин сыйлаңыз. Дос күткүңүз келсе, анын сизден алдыга өсүшүнө мүмкүндүк бериңиз. Акылдуу эч качан өзүнүн акылынын артыкчылыгын баса белгилебейт. Аны башкалар баамдап, туюп, барктасын.

Ширин сөз – дилдин рахаты. Эл ичинде айтылгандай, «чыккан жан менен калган көңүл» табылбайт. Ч.Айтматов: «Сөз – бул цивилизация менен прогресстин негизи, ошондуктан сөздү барктай билели», – дейт.

Адамдын сулуулугу тилинен билинет. Көптү билип, аз сүйлөгөн, өз билимине манчыркап көппөгөн, мактанбаган адам – акылдуу адептүү. Андай адамдар менен маектешүү – рахат.

Курманжан датка: «Адамдын күзгүсү адам. Анткени өзүңдүн мыкты жана кемчил жактарыңды башка адамдар аркылуу гана көрөсүң жана туясың», – деген экен. «Өмүр да – күзгү, сен ага үтүрөйүп

тиктесең, өмүр дагы ага ошончолук зарде менен карайт, эгер сен ага жылмаюу менен карасаң, достук менен кол сунат» деп, ал ойду Т.Сыдыкбеков атабыз тастыктайт. Ар кандай оор абалда сабыр кылып угуу керек, сабыр дарыдай, бирок соңунан чыныгы соо – саламаттык тартуулайт.

Адабияттар:

1. О.Я. Райхман, Т.М. Надеина, «Речевая коммуникация», М., «Инфра-М», 2001, 10-16-б.
2. Ф.Кузин, «Культура делового общения», М., «Ось-89», 3-5-б., 285-286-б.
3. «Ой гүлдөрү», Б., «Адабият», 1991
4. М.Ходаков, «Кай жорук калкка жакпайт.....», Фрунзе, «Мектеп», 1976, 19-23,80-90-б.
5. Саади, «Гүлстан», Кыргызстан-1983.
6. Ж.Баласагын, «Кут алчу билим», Ф., 1988.
7. Т.Сыдыкбеков, «Табылга», Б., «Адабият», 1991, 605-606-б.

Рецензент: к.филол.н. Сатаров А.